

Siyasal Zehirlenme, Semptomları ve Sosyal Medya

Şevki IŞIKLI, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Doç. Dr., sevki.isikli@marmara.edu.tr,
ID 0000-0002-8075-9177

Şirvan ÖNCE, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilişim Anabilim Dalı,
sirvanonce@marun.edu.tr, ID 0000-0002-4691-7856

ÖZ

Bu metinde, John Naisbitt'in yüksek teknoloji toplumlarındaki teknolojik olarak zehirlenmiş bölgeleri tanımlamak için geliştirdiği teknolojik zehirlenme nosyonundan hareketle siyasal zehirlenme nosyonu geliştirilmiştir. Siyasal zehirlenme, tüm toplumsal süreçleri etkisi altına alan ve semptomları önceden tespit ve teşhis edilebilen bir toplumsal anomali durumudur; apolitik süreçleri bile aşırı, yoğun ve hızlı biçimde siyasallaştırır. Bu metinde tanımlanan siyasal zehirlenme ve semptomları, bürokrasi başta olmak üzere medya, iletişim ve dinde kolayca tespit edilebilir. Çünkü bu kurumlar tarihsel geçmişleri yüzünden aşırı siyasallaşmaya daha açıktır. Semptomların tümünü sergileyen bir toplum, virüsle enfekte olmuş, virüs bulaşmış ve enfekte olmuş bir bünye gibidir; paralize olmuş halde kendinden beklenen işlevlerini yerine getiremez. Tümüyle gözlenebilir olan bu altı semptom, kişisel ve apolitik olanın siyasallaşma seviyesini ve siyasal zehirlenme yoğunluğunu da tanımlarlar. Üstelik aşırı siyasallaşmanın sosyal medya ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini, teknolojik bağlamda görünür kılar. Yatay mimarisi ve etkileşimlilik karakterleriyle ana akım medyadan farklılaşmış olsa da sosyal medya, siyasal zehirlenmeye karşı bağışık değildir. Kullanıcılarını zehirleyen yüksek sanallık teknolojileri gibi güçlü, yaygın ve popüler siyasal etki de kitle iletişim kanalları ve sosyal medya aracılığıyla kişi ve kurumları zehirlemektedir. Siyasal zehirlenme, internet tabanlı iletişim teknolojileriyle yalnızca yayılmaz, aynı zamanda medyanın kendisini de zehirler. Teknoloji ile siyaset arasındaki ilişkiye odaklanan bu araştırmada elde edilen sonuçlar, siyasal zehirlenmenin yaygın internet ağları ve teknolojik zehirlenmeye paralel işleyen bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu yüzden siyasal zehirlenme nosyonu, yeni türden sosyoteknik ve dijital olgular listesine dahil edilebilir.

Anahtar Kelimeler : Siyasal Zehirlenme, Teknolojik Zehirlenme, Sosyal Medya, Siyaset, Politika

Political Intoxication, Its Symptoms and Social Media

ABSTRACT

In this text, the notion of political intoxication has been developed based on the notion of technologically intoxication developed by John Naisbitt to describe technologically intoxication zones in high-tech societies. Political intoxication is a state of social anomaly that affects all social processes, and its symptoms can be detected and diagnosed beforehand; It politicizes even apolitical processes in an extreme, intense and rapid manner. The political intoxication and its symptoms described in this text can be easily detected in media, communication, and religion, especially in bureaucracy. Because these institutions are more open to extreme politicization in

relation to its own historical background. A society that exhibits all the symptoms is like a body contaminated and infected with the virus; paralyzed, it cannot fulfill its expected functions. These six completely observable symptoms also define the level of politicization of the personal and apolitical and the intensity of political intoxication. Moreover, it makes the effect of excessive politicization on social media and social relations visible in the technological context. Social media is not immune to political intoxication, although it differs from mainstream media with its horizontal architecture and interactivity characters. Powerful, widespread, and popular political effect is poisoning individuals and institutions through mass communication channels and social media profiles, as well as high virtuality technologies that poison their users. Political intoxication is not only spread by internet-based communication technologies, it also poisons the media itself. The results obtained in this study, which focuses on the relationship between technology and politics, show that political intoxication is a process that runs parallel to widespread internet networks and technological intoxication. Therefore, the notion of political intoxication can be included in the list of new types of socio-technical and digital phenomena.

Keywords : **Political Intoxication, Technological Intoxication, Social Media, Politics**

GİRİŞ

John Naisbitt, *Yüksek Teknoloji – Yüksek Dokunuş: Teknoloji ve Hızlandırılmış Anlam Arayışımız* (2001) adlı eserinde “Teknoloji, sosyoteknik bir olgudur” diye yazarak teknolojiyi “teknik” bir olgu olmaktan çıkarır, insani boyutu da içine alacak şekilde yeniden kavramsallaştırır¹. Aslında teknolojinin kökeninin teknik olmadığını daha önce Heidegger, *Tekniğe İlişkin Bir Soruşturma* (1998) adlı o hacim olarak küçük ama felsefi olarak yoğun kitabında uzun uzun açıklamıştı. Heidegger’in teknoloji analizini, dijital internet teknolojileri de içine alacak şekilde genişleten Naisbitt’e göre bu sosyoteknik olgu, insanları ve toplumları zehirlemektedir. Teknoloji, aktif kullanıcılarına minnet duymakla birlikte onları ele de geçirir (Uylaş ve Işıklı, 2019). Siyaset ve teknoloji, gündelik yaşamı kuşatır ve içine nüfus eder. Sanki her ikisi de insan yaşamının temellerindeki indirgenemez bir tözmüş gibi algılanmak isterler. Teknolojik ve siyasi ıvır zıvırlar, yine siyaset ve teknolojinin yarattığı sahte ve ikincil arzu ve ihtiyaçları gerçek ihtiyaçlarmış gibi sunar. Politik mücadele, demeç veya teşebbüs kültürel yaşamda zorunlu hale getirilir. Siyasal zehirlenme durumunda teknoloji ile siyaset arasındaki ilişki, siyasetin güçlenmesine ve zehrin yayılmasına hizmet eder. Bu çalışmada, siyasetin seçkinlerin bir uğraşı olmaktan çıkması ve halkın gündelik yaşamını zehirleyecek bir seviyede sıradanlaşma süreci analiz edilmektedir. Bir paradoks olarak teknoloji, bir yandan siyaseti sıradan insanların uğraşı haline getirirken diğer yandan toplumsal hayatı tümüyle ele geçirmeye başlamıştır. Siyasal zehirlenme dinamizmi bu paradokstan beslenmektedir.

¹ John Naisbitt’in Douglas Philips ile yazdıkları bu eser, “*Türkçeye İnsan ve Teknoloji: Gelişim, Değişim ve Geleceği Anlama Arayışı*” adıyla çevrilmiştir.

1. SİYASAL GÜCÜN ANORMAL YAYILIMI

Toplumsallık, siyasallığın kaynağı ve gerekçesidir. Fakat toplumsallığın tümünü siyasal olan tarafından işgal edilmesi, sanat ve bilim gibi diğer toplumsal kurumlarda işlev kaybına yol açar. Toplumsal kurumlardan birinin diğerleri üzerinde mutlak bir egemenlik kurması, toplumun çok yönlü gelişimi yerine, belli bir yönde aşırılaşması anlamına gelir. Siyaset kurumun, diğer kurumların yeteneklerini köreltecek ve onları baskı altında tutacak bir aşırı güce ulaştığında, apolitik toplumsal süreçlerin politize olmasına (siyasallaşmasına) yol açar; siyaset-dışı işler, siyasi işler hâline gelir. Siyasallaşmış süreçler, toplumun sorun çözme yeteneğini baskı altında tutar, birlikte mevcudiyeti dışlar; siyasi yaşamı, yaşam felsefesine dönüştürür. Böylece her şey ve herkes, siyasi açıdan değerlendirilmek zorunda kalır. Bilimsel sempozyumlardan basketbol karşılaşmalarına, sinema film galalarına dini bayramlardaki kutlama merasim ve mesajlarına, AVM açılışından Cuma vaazlarına kadar her türlü toplumsal etkinlik, birer siyasi demeç, figür ve simge eşliğinde gerçekleştirilir. Haber dili hem gündelik ve akademik seviyede hem de medya ve iletişim seviyesinde kullanıcının siyasi görüşlerini ilan eden sembollerle doldurulur. Peki, siyaset hangi araçlarla gündelik yaşama böylesine nüfuz edebilir? Siyasetin hangi potansiyeli gündelik yaşamı ele geçirmesini sağlar?

1.1. Seçkin Siyaset Anlayışından Halkçı Siyasal Etkinliğe Geçiş

Gündelik yaşamda siyaset aslında görünür değildir ve geçerli bir işlevi de yoktur fakat ev dışında, eğitimli erkekler arasında prestijli bir statüye sahiptir. Bu prestijli statüye sahip olanların tarihsel süreç içinde değiştiğini görmek aslında şaşırtıcıdır. “Devlete ait işleri” işaret eden (Kışlalı, 1987:3) siyasetin kimler tarafından yapılması gerektiğine dair tartışmalar çok eskidir. Baştan beri genel kanı, siyasetin seçkin kimselerin işi olduğu yönündedir. Örneğin Platon’un seçkinlerin yönetimini savunduğu için Aristokrat bir devlet teorisini tercih ettiği söylenir (Yeşilçayır 2014:69). Öyle ki Platon, *Sokrates’in Savunması* ve *Devlet* adlı eserlerinde ideal toplum yönetimini felsefe eğitimi ve bilgelikle ilişkilendirir. Filozof yönetici yaklaşımı daima seçkin bir siyasal söyleme vurgu yapar (Platon, 2020:485a). İnsanı “siyasal hayvan” olarak tanımlayan Aristoteles de siyasetçinin bilge olması gerektiğini savunmuştur (Aristoteles, 2017:94).

Seçkin siyaset anlayışına göre; devlet yönetimine talip olmak veya yönetim işleri üzerine tartışmak sıradan halkın yapabileceği bir iş değildir; bu yüzden gündelik yaşamda yeri yoktur. İzci’ye (2014) göre Fransız Devrimi’ne kadar yaşanan sürede siyaset salt seçkinlerin uğraşı olmuş, kitleler adeta yönetilmesi gereken “sürü” olarak değerlendirilmiştir. Seçkin siyaset anlayışından ilk kopuşlar, Thomas Hobbes’un Aristoteles’in “zoon politikon” (siyasal hayvan) nosyonunu radikal biçimde eleştirmesiyle başladığı söylenebilir (Yeşilçayır 2014:62). 1789 Fransız Devrimi’ne kadar alternatifi düşünülmemiş bir uygulama olan **erkeklerle özgü seçkin siyasal görüşün** kalıntılarını, günümüzdeki demokratik- karizmatik liderliklerde de görmek mümkündür. Bununla birlikte siyasetin seçkinlere özgü bir uğraş olmaktan çıkması ve sıradan

insanların devlet ve toplum yönetimine katılması Fransız Devrimi ile mümkün olabilmiştir (UPA, 2019).

Halkçı siyaset yaklaşımın ortaya çıkışında ve sürdürülmesinde kitle iletişim teknolojilerinin indirgenemez bir rolü olmuştur. Çünkü bu teknolojiler bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında, iktidarların gizli kapaklı tasarruflarını halkın bilgisine sunmaya başladılar. Halk gittikçe siyasetçilerin neler yaptığını dair daha çok bilgi talep etmeye başladı. Kitleye yayılan siyasi bilgiler, toplum yönetimine dair halkın bilgilenmesini ve yönetimin kamusallaşmasını sağlamıştır. Matbaa gibi iletişim araçlarında yaşanan teknik gelişmeler vesilesiyle bilginin (enformasyonun) gittikçe daha fazla kişi tarafından erişilebilir hale gelmesi hem seçkinlerin bilgiyi tekellerinde tutmalarını engellemiş hem de halkın arasından yeni fikirlerin gelişmesini sağlamıştır. Halkın bilgiye kolay erişim yoluyla aydınlanması, yönetim mekanizmalarında aşağıdan gelen daha fazla sıradan insanın söz sahibi olmasına yol açmıştır. Seçkin siyaset anlayışı geçerliliğini gittikçe yitirmiş, halkçı siyasal anlayışları popülerlik kazanmaya başlamıştır. “Siyasal hayvan (zoon politikon)” olma niteliği, büyük sıradan halk kitlelerinde “yönetilen” aşamasını geçerek “yönetime talip olabilme” olarak edimselleşmeye başlamıştır. Bununla birlikte sıradan insan için yönetim hala etkilenen fakat hala uzaktan takip edilen bir üst düzey etkinliktir.

1.2. Sıradan Halkın Kamusal Alana Karşı Mesafeli Duruşu

Siyasi meseleler her ne kadar modern demokrasilerle birlikte halkın meselesi olarak kabul edilmiş olsa da sıradan insanların bir aktör olarak siyasetin içinde yer almaları, sosyoteknik zorluklarla sarmalandığından doğrudan demokratik katılım ideali gerçekleşmiş sayılmaz. Vatandaşların yönetim süreçlerine katılımını sağlamak üzere geliştirilmiş olan temsil ve bürokrasi mekanizması, doğrudan demokrasiyi temin edememiş, bunun yerine halkın siyasal olana ilgisini uzay-zamansal bir uzaklıkta tutulan seçimlere tehir etmesine yol açmıştır. Hem üç-dört yıl aralıklarla yapılan seçimler hem de fiziki mekanlarla sınırlandırılmış kamusal alanlar, siyasi konuların sıradan insanların kolayca ulaşma imkanının olmadığı bir kamusal alanda ayağa düşmeden hitabet yeteneği ve ekonomik desteğe sahip az sayıda kişinin tarafından üstlenilmesinin başlıca gerekçesidir. Bu yüzden gerçek fiziki kamusal alan, hiçbir zaman tüm vatandaşların katılımına açık bir tartışma platformu niteliğini haiz olmamıştır; halk ile kamusal alan arasındaki mesafe, alınan kararlardan doğrudan etkilenen ve kararların düzenleyici etkisine karşı en savunmasız olanlar için hep korunmuştur.

Bu çelişkili demokrasi uygulamasının meşru gerekçesi olarak eski seçkin siyaset anlayışının argümanları öne sürülür: Devlet yönetime talip olmak herkesin işi değil, er kişinin işidir. Bu seçkin ve eril tavır; siyaseti, kamusal ve yönetimi birbirine eşitlediğinden yönetme gücünden yoksun olanların eleştirme haklarını kullanmalarını da engeller. Habermas'ın kamusal alandaki burjuvazi egemenliği vurgulayan ve yersiz biçimde eleştirilen analizlerini (Habermas 1997:114) de seçkin yönetim anlayışının devamı olarak yorumlamak gerekir.

1.3. Kamusal Alanda Kendini İfade Etmenin Siyasi Güce Dönüşümü

Habermas'a göre (1997) yalnızca mülk sahipleri, kamusal alanı kullanma yetkisine sahip görünmektedir. Burjuva-olmayanların da siyasi söz söyleyerek veya kendilerini ifade ederek siyasi güç kazanabilecekleri kamusal alanda eylemde bulunmaları, mülkiyet edinmede fırsat eşitliği getiren serbest dolaşım sistemiyle mümkün olabilmektedir. Kamusal alan gücünü, kamuoyu oluşturarak yönetimi şekillendirmesinden alır. Kamusal alanda kendini ifade bile siyasidir. Kişiler kamusal alanda kendilerini ifade ederek, söz söyleyerek var ederler. Sosyal ağlarda paylaşılan fotoğraf, video veya yazılan siyasi içerikli konular, kullanıcıların siyasal ilgisini beslemektedir. Kullanıcılar, karşılaştıkları dijital içeriklerle kendi siyasal görüşlerini yeniden düzenlerler. Siyasi parti lider ve temsilcileri, gerekse parti destekçileri tarafından sosyal medya üzerinde yoğun bir siyasi bilgi paylaşımı yapılır. Bir seçmen olarak kullanıcıya ulaştırılan her bilgi, kullanıcıyı bir iddiaya ikna etmeye yöneliktir (Dursunoğlu, 2017:1582).

1.4. Enformasyon Akışını Denetlemek İçin Gereken Zaman Aralığı

Geleneksel demokrasilerde ana akım medya düzeni, karar vericilerin görüşlerini halka, halkın görüşlerini ise karar vericilere ileten tek yönlü bir enformasyon kanalıdır. Art süremlili (diachronical) veri transferi, aradaki zaman aralığı ve zaman kaymasının önemsiz olduğu yakın geçmişe kadar işe yaramış görünmektedir. Geleneksel medyada halktan yöneticilere, yöneticilerden halka iletilen enformasyonların editörler, yazı işleri müdürleri, genel yayın yönetmenleri ve medya patronları gibi çok sayıdaki eşik bekçisi tarafından kontrol edilmesi için yeterli zaman içerir. Araştırmacıların da tespit ettiği gibi, sosyal medya gibi internet tabanlı kişisel yayıncılık platformları ise "içerikleri yayınlarken kendilerinden başka bir editörün olmadığı ve haberine oto-sansür uygulanmayacağı bir alan; yazılarının geri dönmediği, yazdığı yazıdan dolayı işine son verilmediği platformlardır" (Engin 2011:35). Bu platformlar, geleneksel yayıncılık kurallarını delmeye ve örülmüş duvarları yıkmaya hazırlanan dinamik bir yapıya sahiptir.

1.5. Enformasyon Akışını Denetlemek İçin Gereken Zaman Aralığı

İnternetin demokrasiye katkısı temelde merkezden çevreye, yukarıdan aşağıya, yönetenden yönetilene doğru enformasyon akışını merkezsizlik, yapısöküm ve yönetim kavramlarıyla tanımlanan birçok yönlü enformasyon akışına geçişi sağlamış olmasıdır. Sey ve Castells'in tespit ettiği gibi, kitle iletişim çağının **tek yönlü iletişimini ve siyaset sahnesini dönüştürmüş, farklı tartışma biçimlerini gündeme getirmiştir** (Sey ve Castells 2004:365). İnternet, etkileşim özelliği getiren web 2.0 teknolojileriyle birlikte enformasyon akış yönünü ve içeriği değiştirdiğinden siyasi aktörlerin ve siyasi pratiklerin yelpazesini de genişletmiştir. Whatsapp, Twitter ve Facebook organizasyonları; kolektif seferberlik, örgütlenme, kitlesel dayanışma ve protestoların ucuz, etkili ve erişilebilir yeni yollarını ortaya çıkarmıştır. İnternet tabanlı dijital aktivist eylemler, siyaseti siyasetçi ile seçmen arasındaki periyodik ve daraltılmış ilişki biçimine hapsoldükten çıkarmış; her türlü yönetim kararı, yeni kamusal alan internette siyasi yönüyle ele alınmaya başlanmıştır.

1.6. Kullanıcıların Siyasal Söyleme ve Dijital Eylemlere Katılarak Siyasal Aktörlere Dönüşümü

Halkın karmaşıklaşan uluslararası ilişkiler ve devlet yönetimi konularında siyasi meselelere vakıf olması güçtür. Bürokrasi ve temsil mekanizması bu yüzden geliştirilmiştir fakat bu iki mekanizmanın işleyişini öğrenmek özel uzmanlık gerektirmektedir. Halk devlet mekanizmasındaki birçok süreçten haberdar olamadığı gibi, devlet de halkın gerçek gündemine karşı da yabancıdır. Sıradan insanları siyaset gibi önemli bir uğraşı yapar hale getirmiştir yani siyaset sıradanlaşmıştır. Sosyal medya platformlarında bir hesabı olan herkes konuşabilir, düşüncelerini paylaşabilir, siyaset yapabilir hale gelmiştir. Eğlence, iletişim, kültür, ekonomi gibi hemen her konu gereksiz ve zoraki atıflarla siyasi bir zemin üzerine oturtulmaya çalışılmaktadır.

Vatandaşlar, gerçek fiziki toplumdaki sanal topluluklara, ana akım medya ortamlarından dijital sosyal medya platformlarında geçerken birer kullanıcıya dönüşürler. Resmi kimlik belgeleri yerini etkileşimli webde özgürce oluşturulabilen profillere bırakır. Profiler, anonim olsa bile vatandaşların siyaset gündemine kolayca ve hızlıca katılmalarını mümkün kılmaktadır. İnternet ve sosyal medyanın bu özgürlükçü ve etkileşimli yapısı, sıradan insanları gündeme dair anlık tepkiler gösterebilen ve böylece siyasilerin dikkati çekmeyi başaran gerçek birer siyasal aktöre dönüştürmektedir. Anlık tepkilerin oto-sansür ve sansüre yenik düşmeyen spontane doğasında siyasetin, iyi hesaplanmış utilitarist siyasi eylemlere karşı başarısının sırrı gizlidir.

2. SOSYAL MEDYANIN SİYASALLAŞMA SÜRECİ

Sosyal medya başlangıçta kişilerarası iletişim, eğlence ve sosyalleşme için kullanılan bir araç olmuştur. Katılımcı yapısı, anonim bir kimlik oluşturabilme seçeneği sunması gibi çeşitli özgürleştirici özellikleri sosyal medyayı siyasetin de ilgi alanı haline getirmiştir. Siyasi söylemler ve propagandalar artık kullanıcının cirit attığı sosyal medya mecralarına kaymıştır. Sosyal medya mecraları, siyasal katılımın önemli bir aracı olarak uygulama alanını genişletmeye devam etmiştir. Ana akım medyada yer bulamayan ve kullanıcı açısından tartışılmaya değer görülen herhangi bir konu sosyal medya mecraları üzerinden tartışılmaya açılmaktadır.

2.1. Siyasal Katılım Aracı Olarak Sosyal Medya

Etkileşimli web, temsili demokrasinin zayıf yönlerini telafi eden, katılımcı demokrasiye geçiş taleplerine cevap veren bir mimariye sahiptir. İnternet ve sosyal medyaya erişim kolaylığı, siber uzayın sunduğu özgür ortam ve kullanıcılar arasındaki etkileşim gücü, vatandaşların birer kullanıcı olarak siyasal katılımını artırmaktadır.

Siyasal katılım, karar alma süreçlerine doğrudan veya dolaylı olarak katılımdır. Geleneksel demokrasilerde vatandaşlar; baskı gruplarıyla kamuoyu oluşturarak, protesto veya destek gösterileri yaparak ya da seçimlerde sandığa gidip oy kullanarak toplum yönetimine katılmış olurlar. Teknokültürün dijital vatandaşları ise internet tabanlı teknolojileri, internet sitelerini veya mobil uygulamaları kullanarak vatandaşlık hak ve sorumluluklarını takip ederler. Whatsapp gibi anlık mesajlaşma uygulamalarını, Facebook ve Twitter gibi sosyal medya platformlarını, kişisel blogları, ulusal ve uluslararası online gazetelerin ve internet haber sitelerinin yorum bölümlerini, devlet kurumlarının vatandaş portallarını yöneticileri belli yönde harekete geçirmek için olarak kullanırlar yahut da devlet dairelerindeki işlerini e-devlet gibi uygulamalarla hallederler. Böylece i) Resmi işlemlerin internet üzerinden yapılması ve ii) İnternetin kamuoyu oluşturmak için kullanılması biçiminde iki kategoride tasvir edilen dijital vatandaşlık pratiklerinden ikincisi, bu metinde tartışılan siyasi katılım için daha önemlidir.

Bazı araştırmacıların, internet sitelerindeki tartışmaları, Yunan site devletlerindeki halk meclisi tartışmalarına benzetmeleri (Köseoğlu ve Al 2013:122), dijital dönüşümün mekânda **yer değiştirme** olgusu olarak ele almayı makul kılar. Vatandaşlar, fiziki kamusal alanlardaki biyolojik bedenlerini terk ederek sanal kamusal alandaki dijital kullanıcılara dönüşürler. Sosyal medya kullanıcıları; siyasi gündemi takip etmek, siyasi ilgilerini canlı tutmak, siyaset bilgilerini ilerletmek için, toplumsal konulara dair vatandaşlık bilinciyle reaksiyonlarda bulunmak için de kullanılmaktadırlar (Arklan 2016:623). Böylece vatandaşlar kendilerini ikincil, etkisiz ve pasif olarak görmekten kurtulup toplumsal yaşamı oluşturan, dönüştüren ve sürdüren ortak öznelerden biri olarak görmeye başlarlar (Işıklı, 2018;148).

Sey ve Castells'in (2004) tespit ettiği gibi internet, siyasetçiler tarafından daha çok halkı bilgilendirmek için kullanılsa da etkileşimi artırarak seçmenleri harekete geçirmeyi sağlayan eşsiz bir araçtır. İnternet gerçekten de bilinçli, etkileşimli politikalar için uygun bir platform olabilir; siyasi katılımı teşvik edebilir ve karar alma sürecini, siyasi kurumların kapalı kapılarının ötesine genişletmek için bazı yollar açabilir. Öte yandan, tüm teknolojik araçlar, özellikle de internet, kullanıcıları tarafından şekillendirilir. Bazı uzmanların, "Bürokratlar ve siyasetçiler, interneti tek yönlü iletişim için bir ilan tahtası olarak kullanma eğiliminde olacaklar" (Sey ve Castells 2004:363) biçimindeki tahminleri, geçtiğimiz 15 yıl içinde doğrulandı. Bugün 2020 yılında gelinen noktada, sosyal medyaya mesafeli duranlar da dahil olmak üzere tüm siyasetçiler seçmenleriyle etkili iletişim içinde olmak, seçmelerini bilgilendirmek ve seçmenlerinin ilgilerine duyarlı olduklarını göstermek için sosyal medya profillerinden paylaşımlar yapmaktadırlar. Seçmen ya da siyasetçi fark etmeksizin artık siyasi aktörler siber uzayda birbirine (birbirlerinin profillerine) dokunabiliyorlar. Siyasetçiler sosyal medya sayesinde artık halka kesinlikle daha yakınlar.

Bu siyasi sosyalleşmeye ve toplumsal ilgi göstermektedir ki yeni insanlarla tanışmak, tanıdık biriyle haberleşmek, bağlantılı kişilerle takipleşmek gibi kişiler arası iletişim motivasyonlarıyla kullanılan sosyal medya platformları hem sıradan kullanıcıların hem de

siyasetçilerin sosyal duyarlılık sahnesi ve siyasi söylem kürsüsü haline gelmiştir. Sosyal medya; seçmen kitlesine, halka, yöneticilere veya yönetilenlere ulaşmanın anlık kolay bir yoludur.

2.2. Medya ile Siyaset Arasındaki Pozitif Korelasyon

Genel olarak medya politikaları, siyaset uygulamaları değiştirmiş ve siyasal davranışları etkilemiştir. Kesin olan şudur: Medya halkın siyasi ilgilerini tetikler, azaltmaz. Medya ile siyasal ilgi arasındaki nedensel ilişki çift yönlü işletilebilir. Başka bir ifadeyle “medyaya maruz kalma ile siyasal ilgi arasında pozitif korelasyon vardır” (Sey ve Castells 2004:376). Daha fazla siyasi uyarıcı, daha fazla siyasi etkinlik anlamına gelir.

2.3. Kamusal İvir Zıvırların Siyasal Gücü

İnternet, hengâmeli seçim zamanlarında arada kaynayan veya seçime kadar unutulmuş çok sayıda İVİR ZIVIR kararın gerçek demokrasi için önemini iade etmeyi mümkün kılmaktadır. İnternet varsa apolitik bir kamusal konu, unutulmuş bir siyasi demeç, hasıraltı edilen kamusal bir tasarruf yoktur. İnternetin gevşek sohbet ortamı, politik meselelerin ele alındığı geleneksel tartışma platformlarında gündeme getirilemeyen İVİR ZIVIRların kullanıcı ilgisi oranında farklı entry’lerde (hashtag/başlık) tartışılmasını sağlar. Bu işlev sosyal medyayı kamusal alan tartışmalarına ekler.

2.4. Kamusal Alan – Kamusal Mekân Tartışması Açısından Sosyal Medya

Dijital iletişim araçları, kullanıcıların bir araya geldikleri ve toplumsallığı ürettikleri mekânlar olduklarından kamusal içerikler barındırırlar. Bazı araştırmacılara göre buradaki kamusal alan, “kamusal alan” değil, belli bir mekâna erişim açıklığını ifade eder. Bunlara göre internet, “kamusal alan” olmasa da “toplumsal bir mekân” olarak kabul edilmelidir (Narmanlıoğlu, 2010:60). Tıpkı geçmişte burjuvanın toplanarak kamusal meseleleri tartıştığı cafe ya da salonlar gibi. Araştırmacı, burada “Akşam bizim mekânda buluşalım” denildiğinde, sözcüğün işaret ettiği anlam olarak “mekan” kastediliyor olmalıdır.

Öyle görünüyor ki bu lengüistik ayrım, “alan” ile “mekân” kavramlarının anlam nüanslarına duyarlıdır. “Alan” sözcüğü bir terim olarak var olan her şeyin içinde yer aldığı genel uzayın (space) bir parçasını ifade eder. Genel uzay içindeki özel bir etkinliğin gerçekleştiği uzay bölgesine yani uzama (extent) gönderme yapar. Bir nesnenin uzay boşluğu içinde işgal ettiği alana hacim denmesi gibi yahut da bir evin içinde çocuklar için bir “oyun alanı” oluşturmak gibi. Bu yoruma göre siber uzay (cyber space), içinde kamusal uzamın oluşturulabileceği bir potansiyel taşır. Bu lengüistik potansiyel, Türkçedeki “alan” sözcüğünün “mekân” terimini bilkuvve olarak içerdiği anlamına gelir. Narmanlıoğlu’na (2010) göre internet, fiziki kamusal alanın özel alanın genişlemesi yüzünden bir transit geçiş yoluna dönüştüğü veya geleneksel medyanın kamuoyu tartışması için aracılık misyonunu yitirdiği durumlarda kamusal tartışmayı sürdürme imkânı sunar. “Kamusal olan”ın “kişisel olan” tarafından kuşatılmasına

ve işlevsizleştirilmesine Sennett de vurgu yapmıştı. Sennett'e göre günümüzde özel alanla iyice iç içe geçen kamusal alan çoktan yok edilmiştir (Sennett 2010: 336).

Yukarıda açıklanan **kamusal mekân olarak internet görüşü**, toplumsal olaylar karşısında vatandaşların kamuoyu oluşturabildikleri için sosyal medyanın kamusal alana dönüşebileceğini kabul eder. Fakat öyle anlaşılıyor ki bu dönüşüm asli olmadığı gibi, sınırlı, koşullu ve geçicidir. Halbuki artan ve yaygınlaşan dijitalleşme, sosyal medya platformlarını kamusal alanlara hızlıca ve kalıcı biçimde dönüştürmüştür diye düşünüyoruz. Öyle ki toplumsal olaylar karşısında sosyal medya engellenemez biçimde kişiye özel paylaşımlar niteliğinden sıyrılır, kamuya ait paylaşımların yapıldığı bir tartışma platformu hüviyetine bürünür.

Biz burada, yukarıdakinden farklı bir analiz sunuyoruz: Toplumsal olay anında kamusal alana dönüşmek, olay bittikten sonra kişisel paylaşım ağına geri dönmek, sosyal medyanın kamusal alan olmadığını göstermeye yetmez. Habermasçı anlamda kamusal alanda bile; şehir meydanları, televizyon kanalları ve gazeteler de siyasi gündemin yoğun olmadığı olağan zamanlarda eğlence, bilgi ve reklamlarla doludur. Kullanıcıların elinde kişisel hesaplar vatandaş gazeteciliğine, serbest gazeteciliğe, kişisel yayıncılığa, dijital protestoya, siyasi kampanyaya dönüşür. Nasıl ve ne amaçla kullanılacağı tümüyle kullanıcının özgür tercihine, timeline'daki diğer kullanıcıların ilgilerine karşı duyarlılığına bağlıdır.

Öte yandan “kamusal” ile “kişisel” arasındaki sınır bulanıklaşıp “kişiselin kamusalı ele geçirmesi”, kamusalın dijital etki altında mutasyona uğrayarak yeniden inşa edildiğini anlamamızı kolaylaştırır. Yeni mutant kamusal şudur: Kamusal alan olarak internet. Yeni kamusal alan, saatlerce uzakta olmadığı gibi, orada konuşmak için hitabet yeteneğine ve prestijli bir statüye sahip olmak gerekmez. Üstelik bu yeni dijital kamusal alan her zaman açıktır ve bir tık uzaklıktadır. Bu da ona daimî kamusal karakteri kazandırır.

Siyasal zehirlenme durumunda tüm kişisel paylaşımlar, eninde sonunda siyasi güç ve iktidar ilişkilerine çözündürülür. Toplumun siyasallaşması, düzenleyici devlet otoritesinin etkisinden uzak bir kişisel yaşam alanı kalmamasıyla doğrudan ilgilidir. Gıda güvenliği ve sağlıklı beslenme politikaları, sofralarımızdaki besinlerin çeşidini belirlerken eğitim politikaları besinleri nasıl tüketeceğimizi söyler. İmar, şehirleşme ve iskan politikaları ise evlerimizin konum, kullanım ve oturma düzenine biçim verir. Hakim iktidar ideolojisi ise soframızdakileri paylaşırken alt metni nasıl yazacağımıza etki eder. Modern karmaşık toplumları apolitik bir yaşamı imkansız hale getirmişken kişisel sosyal medya içeriklerinin politize olmayabileceklerini tartışmak beyhudedir. **Kişisel olan artık siyasi olandır.** Özellikle medyanın iktidarın kontrolünde olduğu toplumlarda sosyal medya, siyasi aktörler tarafından anlık propaganda ve meşrulaştırma faaliyetlerinin yapıldığı bir politik arenaya dönüşür. Alternatif medyanın politik meşruiyeti de onun bu yönde kullanılabilme vaadine bağlanmıştır.

2.5. Bürokrat ve Siyasilere Uzaysal Yakınlık ve Siyasal Etki

Tıpkı zehirleyici teknolojinin etkiyi “hayatın dört bir yanında; mesafelerin kılınmasında, hastalıkların teşhis ve tedavisinde, dil ve bilim öğretiminde, uzayın, genlerin ve atomların derinliklerinde, ilişkilerde, gündelik yaşamda, toplumsal yapılarıdaki değişimde bulduğumuz” (Aksu ve Işık 2019:59) gibi, siyaset tüm bu alanlardaki keşifler ve çözümler olarak, ekranlara sahip cihazlarda teknoloji-siyaset etkileşiminin çıktıları olarak deneyimlenmektedir. E-devlet uygulamaları vatandaşların bürokrasiyle arasındaki mesafesini kısaltmıştır. Devlet dairesine ulaşmak için şehre gitmek veya şehir içinde hareket etmeye bazen hiç gerek kalmaz. Dijital vatandaşlık pratiklerinin çok yönlü etkileri henüz araştırılmakla birlikte vatandaşlar, e-devlet uygulamalarının soft ara-yüzlerinin sunduğu **eşitlikçi, nötr ve sabit tutumlar** içinde devletin soğuk yüzüyle karşılaşmazlar; vatandaşların ayrımcılık, torpil ve eşitsiz muameleler yüzünden toplum yönetimine karşı duydukları tarihsel travmatik kaygıları azalır. Sosyal medya kullanıcısı olarak vatandaşlar sadece seçimlerde gösterdikleri siyasi tepkilere ilaveten günlük yaşamın her anında yönetim üzerinde baskı oluşturan paylaşımlar yapabilir. Çoğu araştırmacı için aktif sosyal medya kullanıcısı olmak, aktif demokratik katılımı eş anlamlıdır (Köseoğlu ve Al, 2013;116). Geleneksel medya araçları ile etkileşimin sınırlı olduğu dönemlerde sadece ekranlarda görebildiği siyasi figürlere ulaşma şansını sosyal medya platformlarında elde eden kullanıcı, sesini duyurmak, isteklerini belirtebilmektedir. Siyasi figürler ve kurumlar artık göz ardı edememişler, aksine daha fazla önemsemeye başlamışlardır. Vatandaşlar ilk kez bürokratlar ve siyasiler tarafından böylesine hızlı dikkate alınmaktadır. Sosyal medya siyasallaşmasının özeti: Seçmenin devlete uzaklığına karşın kullanıcıların yakınlığı.

2.6. Siyasal İlginin Sosyal Medyaya Odaklanma Süreci

Yeni kitle iletişimi platformu olan sosyal medya, etkileşimli internet tabanlı mobil teknolojilere dayanır ve içeriğin kullanıcı tarafından oluşturulmasına ve değiş-tokuşuna izin verir (Haenlein ve Kaplan, 2010:61). Bu anlık enformasyon akışı, sosyal medyanın yüksek düzeyde siyasal ilgiye mazhar olma mekanizmasını anlamamız için gereklidir (Zeng vd. 2011:13). Çok yönlü etkileşim potansiyeli onun siyasi amaçlar için kullanımını kaçınılmaz kılmıştır (Arklan 2016:619). Halbuki tıpkı matbaa, gazete ve televizyon gibi sosyal medya da ortaya çıkış amacı itibarıyla sosyolojik bir araçtır; ekseriyetle eğlence, bilgi, bilim, sanat, iletişim, reklam gibi pek çok apolitik etkinlik için tasarlanmıştır. Fakat araştırmacıların da tespit ettiği gibi siyasi partiler, çok geçmeden geleneksel medyayı siyasal iletişim aracı olarak yoğun biçimde kullanmaya başlamışlardır (Bostancı 2015:10; Çıldan vd. 2012:4).

Siyasetçiler sosyal medyada kitlelerin bir araya gelişini gördüklerinde hem tedirgin olmuş hem de iştahları kabarmış olmalı ki sosyal medyada örgütlenme yarışına çok hızlı girdiler. Sosyal medyayı başlarda seçim atmosferinde başvurdukları bir propaganda aracı olarak kullandılar. Elektrolizm semptomları sergilenen birçok ülkede sosyal ağlar, seçim

kampanyalarının amiral gemileri bile oldu. Birçoklarının kolayca tespit ettiği gibi, bu cazibeyi sağlayan unsur, başta teknolojik açıdan etkileşim özelliği olmak üzere, dijital sosyal ağlarda gezinen kullanıcı sayısındaki hızlı artış ve anlık iletişimin hızıdır (Çetin, 2015:91; Dursunoğlu, 2017:1583). Siyasi aktörlerin dijital uyanışıyla birlikte sosyal medya platformlarının siyasallaşma süreci başlamış oldu.

2.7. Örgütlü Muhalefet Alanı Olarak Sosyal Medya

Siyasi ağlar ve sohbet odaları, yalnızca siyasi söylemleri dile getirmek için etkileyici birer ortam değildir, aynı zamanda siyasi eylemleri gerçekleştirmek için birer araçtır (Sey ve Castells, 2004:377). 2011 yılından sonra sosyal medya örgütlenmesi ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da gerçekleştirilen ve adına sosyal medya devrimi denilen protestolara Arap Baharı ve Gezi Parkı örnek gösterilmektedir (Babacan vd., 2011:77). Bu tür kitlesel protestolarda, benzer düşünen fakat birbirinden habersiz kitleleri sosyal medyanın birleştirebileceği keşfedilmiş, sosyal medyanın siyasal gücü test edilmiştir. Sosyal medyaya örgütlenmelerine psikolojik ve hukuki açıdan hazırlıksız yakalanan yönetimlerin saçma tepkileri, siyasi muhalifleri ve hükümet kararlarından memnun olmayan kesimlerin bir araya gelmesi sürecini hızlandırmıştır (Altunbaş, 2014: 10). İnternet bu anlamda siyasi eylemler için zengin araç kiti sunan bir alt yapı teknolojisidir.

2.8. Sosyal Medya ile Protestolar ve Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişki

Teknoloji sadece kamuoyu, siyasal katılım, katılımcı demokrasi gibi kavramları değil, aynı zamanda toplumsal hareketlerin organizasyon yapısını da dönüştürmektedir. Sosyal medya platformları ve anlık mesajlaşma mobil uygulamalarında filizlenen, büyüyen ve yayılan toplumsal-siyasi hareketler, bu dönüşümü yansıtır. Araştırmacılar, web tabanlı mobil uygulamaların sosyopolitik halk hareketlerini kolaylaştırdığı konusunda şimdilik hemfikir görünüyorlar (Babacan vd. 2014:73; Engin 2011:37). Kullanıcılar kendi ağlarındaki herkese anında ulaşabilirler. Ağlar arasındaki bağlantı noktaları (nodlar) sayesinde diğer ağlara da sıçrayabilirler. Kullanıcı sayısı ile hesaplanan ağ gücüne bağlı olarak siyasal-sosyal etki zamanda daha kısa sürede geniş ağlara yayılabilir; TT (Trend Topic) olabiliyor. Hatta bazı durumlarda kullanıcılar dijital kimlikleriyle gerçek kimlikleri arasındaki geçiş noktasını aşip fiziki kamusal alanlarda, sokaklarda, meydanlarda, protesto alanlarında, olay mahallinde bir araya gelebiliyorlar.

Çok sayıda kişiye hızlı bir şekilde ulaşmayı sağlayan ağ yapısının gücünü artıran diğer unsur ise vatandaşların anonim, fake (sahte) ya da parodi profillerle sürece katılabilmeleridir. Anonimlik, henüz doğum aşamasında adli kovuşturmayla maruz kalmadan siyasal güç oluşturma potansiyeline sahip. Böylece bir hareket başlatma, harekete destek olma ya da daha çok sanal etkileşim olarak başlamış bir hareket içindeki liderliği ele geçirme, yeni türden dijital siyasi aksiyonlar olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel medyanın sadece siyasi aktörlere ve iktidarlara rezerve ettiği siyaset meydanı programları iktidarın denetiminden çıkmaktadır.

Hiç kuşku yok ki meydanlara sahip olanın iktidara sahip olduğu dönemler, tarihsel bir nostalji olarak geride kalmak üzeredir.

“Aşırılıkçı davranışlar ve aşırılıkçı hareketler çoğunlukla gizemli, korkutucu ve us-dışı görünür. Bunun nedenlerinden biri, liderlerinin tek-fikir tutkusudur... Bu hareketlerin liderlerin genellikle dogmatik olsa da belki de daha korkutucu olan takipçilerinin sık gözlenen fanatik sadakatidir... Birçok aşırıcı hareketlerin bir diğer özelliği, karizmatik liderlik fenomenidir” (Wintbrok 2002:23).

Öte yandan Castells (2012:17), büyük değişim talebiyle sokağa inen insanları, bireyselliklerinden çıkarıp onlara “biz” duygusunu kazandıran şeyin internet olduğunu ileri sürer. İnternetin, iktidar ve sermayedarların denetiminden uzak, bu yüzden de özgür bir alan yarattığına inanır. Castells’e göre insanları sokaklarda ve dijital alanlarda bir araya getiren internet, isyan duygusunu besler ve iktidara meydan okuma olanağını verir. Farklı ülkelerdeki bu isyan hareketlerinin ortak noktası, “iktidar sahibi olma” hissi olduğunu belirtir. Kitlelerin iktidara karşı tiksindi duymasıyla başlayan bu hareketlerde, olayların koordinasyonu ve eylemlerin gündeme dönüştürülmesinde internet tabanlı teknolojiler, özellikle Twitter önemli rol oynar (Castells 2012:102).

Castells’in isyan ve umut gibi, özgürlük ve toplumsallaşma gibi terimlerin üstüne inşa ettiği internetin denetiminden uzak olduğu iddiası aslında internetin siyasallaştığının da göstergesidir. Erişim engelleri ve otoriter yönetimlerin sınırlandırma uygulamaları göstermektedir ki internet kolayca bir egemenlik ve tahakküm aracına dönüştürülebilmektedir.

2.9. İnternet Mimarisinin Zayıf Yönleri ile Siyasal Zehirlenme Arasındaki İlişki

İnternet mimarisinin yatay hiyerarşisi, gerçek toplumsal kurumların dikey hiyerarşisi tarafından baskı altında tutulmaktadır. Siyasal zehirlenme, gerçek siyasi aktörlerin dikey hiyerarşik yapısı ile sanal aktörlerin yatay örgütlenme yapısı arasındaki çatışmanın birinciler lehine dönmesiyle ortaya çıkar. Ast-üst, amir-memur, yöneten-yönetilen, yerli-göçmen, yerel-küresel biçiminde ikili karşıtıklardan beslenen ve onları besleyen dikey hiyerarşinin kendini sanal evrende güvende hissetmemesi normaldir. Tehdit algısı ister gerçek isterse yanıltıcı olsun, siyasal zehirlenme durumunda siyasi aktörler yatay hiyerarşiyi dikeyleştirmeye çalışırlar. İnternet erişim engelleri, kısıtlamaları ve yasaklarının bu çatışmayla ilgisi kurulmalıdır.

İnternet mimarisindeki zayıflıklar internetin siyasallaştırılması için kullanılmaktadır. Gerçek siyasi aktörler, sanal evreni, gerçek toplumdaki kimliklere, tedarik zincirine ve enformasyon yayılımına benzer hale getirmek için onun içindeki **aşırı özgürlükçü, eşitsizlikçi ve kutuplaşmacı** unsurları öne çıkarırlar. **Dijital kapitalizm** ve dijital bölünme içindeki **yetersiz**

bilişim okur-yazarlığı da internetin siyasal zehirlenmeye karşı direncini düşüren zayıf yönleridir.

İnternetin çoğulcu ve özgürlükçü yapısı, erişim eşitsizliği ve tam karşılanamayan bilişim okur yazarlığı gibi sorunlar yüzünden tartışmalı hale gelmektedir. Ayrıca biyolojik bedenden arınmışlık ve anonim hesaplar yoluyla sözde kimliksizleşme kullanıcıya bir tür sorguya çekilmezlik ve rahatlık hissi sunar (Güzel, 2007:190). Siyasal toksiklenme durumunda sanal özgürlükler, gerçek siyasi aktörler tarafından baskılanmakta, tehdit edilmektedir.

Birçok araştırmacı, yeni medya teknolojilerine ekonomik perspektiften baktıklarında gördükleri durum için **dijital kapitalizm** ya da **ağ ekonomisi** derler (Castells, 2004: 29). Örneğin Schiller'e internet tabanlı iletişim sistemleri, küreselleşmenin getirdiği finans etkinliklerinin **uluslararasılaştırılması** veya **ulusötesileştirilmesi** için bir dönüm noktasıdır. Firmanın değeri nihayetinde borsadaki finansal değerlemeye bağlı olduğundan sermaye birikimi olan firma, küresel finansal akış ağında bir düğüm haline gelir. Bu nedenle ağ ekonomisinde baskın katman, tüm değerlerin anası olan küresel finans piyasasıdır (Castells 2004:28). İnternet bu piyasayı hem genişletmiş hem de derinleştirmiştir. İnternet ağları, kapitalist ekonominin sosyal ve kültürel genişlemesinden sorumlu tutulmaktadır (Başlar 2013:827).

Sosyal yapısı mikro-elektronik bilgi ve iletişim teknolojilerinden güç alan ağlardan yapılmış ağ toplumundaki (Castells 2004:3) ağ ekonomisi, veri ve enformasyon akışına dayalı tümüyle yeni bir ekonomidir (Kara 2013:100). Ağ ekonomisinde mal ve para akışı, ağlar aracılığıyla yönetilmektedir (Berkman 2014:48). Sanal dünya tüketim ekseninde yeniden düzenlenmekte, kullanıcılar birer e-tüketiciye dönüşmektedir (Özcan ve Işıklı 2014, 146). Kullanıcılarının her türlü ihtiyaçlarını sanal ortamda karşılamaya yönlendiren dijital kapitalizm, her yeni uygulama ve içerikte **tüketici-kullanıcı sistemini** pekiştirmektedir. İnternet ve sosyal medya kullanıcıları, salt birer kullanıcı olmaktan ziyade, dijital kapitalizmin e-tüketicileridir. Staab'ın da tespit ettiği gibi, dijital teknolojiler kullanarak hem dijital nesnelere üretmek hem de gerçek nesnelere tüketimi artırmak için talepler oluşturmak dijital kapitalizmin örtülü vaadidir (Staab 2016).

Ağ toplumunun büyümesi, ağdaki lokal bir bölgenin toksiklenmesini, ağın tümü tarafından dikkate alınmasını zorunlu kılar. Toksiklenme, nedensellik zincirindeki bağlantılı halkalar tarafından diğer bölgelere ağ etkinlik frekansına bağlı olarak hızlı ya da yavaş aktarılır ama mutlaka aktarılır. Çünkü ağda lokal-yalıtılmış etkinlik diye bir şey yoktur. Bu her türlü etkinin bitişikteki bölgeye geçerek evrene yayıldığı biçimindeki Einstein'ın yerellik ilkesinin siber evrende de geçerli olduğu anlamına gelir. Fiziki evrende her şeyin birbiriyle dört temel kuvvet yüzünden **bağlantılı (connected)** olması gibi, sanal evrende bağlantılıdır. Dijital sosyal ağlar zaten internetin **etkileşimlilik (interactivity)** özelliğinin doğurduğu hızlı büyüyen çocuklarıdır.

Ağlar üzerinde enformasyon edinme ve sosyalleşme amaçlarından daha fazlasına maruz kalan kullanıcıların öncelikle e-tüketiciye dönüşmeleri, onların daha sonra başka bir şeye dönüşmelerinin yolunu açmıştır: Dijital vatandaşlar, siber militanlar, troller ve dijital aktivistler.

İnternet coğrafyası ve internet sosyolojisinin bazı unsurları da sosyal medyanın siyasal zehirlenmeye karşı bağışıklığını düşürür. Sürekli geniş bant internet erişimi olmayanlar ile internet okur-yazarlık yeterlilikleri düşük olan X ve Y kuşakları bu kategoride analiz edilmesi gerekir. Dijital bölünmenin karşı tarafındaki kullanıcılar; yalan haber, komplo teorileri ve propagandayı, **yansız enformasyondan** ayırt etmekte zorlanmaktadırlar.

3. SİYASAL ZEHİRLENME VE SEMPTOMLARI

Siyasal zehirlenme kavramı esasen teknolojik zehirlenme (technologically intoxication) kavramından türetilmiştir. Nasıl ki teknolojik zehirlenme, teknolojinin aşırı ve bilinçsizce kullanılmasının yarattığı toksik etkileri refere ediyorsa benzer şekilde siyasal zehirlenme de siyasete maruz kalan medya, iletişim ve kültürel etkinliklere siyaset bulaşmasını refere eder. Siyasal zehirlenme güçlü siyasal etki yüzünden ortaya çıkar ve siyaset kurumunun diğer toplumsal kurumları baskı altında tutmasıyla görünür hale gelir. Siyasal etki yüzünden toplumsal süreçler kendi doğal işlevlerini yitirmeye başlar. Kişilerarası da dahil olmak üzere tüm ilişkiler siyasallaşır. Değerler siyasallaşır. Ölçütler siyasi aidiyet, kimlik ve söylemleri ölçmek üzere yeniden oluşturulur. Siyaset kurumu ve siyasetçiler altın çağını yaşarlar; siyasetin özgüveni aşırıdır. Bu aşırı özgüven; adalet, akademi, medya ve iletişim kurumunun hareket alanını kısıtlar. Siyasal çözüm, kesin ve etkili olur. Siyasal zehirlenmenin en bariz semptomu her şeyin siyasi görüş ile açıklamaya ve yargulamaya çalışılmasıdır.

3.1. Teknolojik Zehirlenmeden Siyasal Zehirlenmeye Geçiş: Kuantum Sıçraması

Teknolojik zehirlenme, teknolojinin yan etkilerinden biri olarak teknoloji-insan etkileşiminin altındaki bir kategoride alınmaktadır. Siyasal zehirlenme kavramının, kendisinden analogik uslamlama yoluyla türetildiği teknolojik zehirlenme nosyonu, Amerikalı teknoloji uzmanı John Naisbitt tarafından geliştirilmiştir. John Naisbitt, *High Tech - High Touch: İnsan ve Teknoloji* (2001) adlı kitabında, ileri teknoloji ülkesi Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) teknolojikleşmenin yaydığı bir tür toksiklenmeye maruz kaldığını ileri sürer. "Teknolojik olarak zehirlenmiş bölgelerde (technologically intoxicated zones)" daha sık gözlenen "teknolojik zehirlenme (technologically intoxication)" hastalığını teşhis etmeyi mümkün kılan altı semptomu olduğunu bildirir (Naisbitt, 2001:10).

Teknolojik zehirlenme semptomlarını ABD'nin dışında, teknolojikleşen kültürlerde de gözlemek mümkündür. Teknolojinin yan etkilerinin psikolojik bağımlılıklara ve

biyolojik meslek hastalıklarına yol açtığı zaten herkesçe malumdur. Bununla birlikte teknolojik zehirlenme, tıpkı kültür şoku, kültürlenme ve kültürel yozlaşma gibi kültürel antropolojinin yeni bir olgusu olarak kabul edilmesi gerekir. Zira tekno-kültür ile geleneksel kültür arasındaki ikincisinin aleyhine doğru genişleyen farklılaşmayı tasvir etmek ve tekno-kültürün yan etkilerini analiz etmek için elzem ve işlevseldir (Aksu ve Işıklı 2019).

3.2. Teknolojik Zehirlenmeyi Teşhis ve Tasvir Etmenin Mantıksal Koşulları

İlk kez bu metinde tasvir edilen **siyasal zehirlenme** nosyonuna, teknolojik zehirlenme olgusundan hareketle bir tür kuantum sıçraması yapılarak analogik usamlama yoluyla ulaşılmıştır. Günümüzde her şey birbirine o kadar yakındır ki şeylerin nerede başlayıp nerede bittiğine karar vermek imkânsız hale gelmiştir. Eşzamanlı (simultaneously) ortaya çıkan birçok beşerî olgu arasında neden-sonuç ilişkisi gözlenemez ya da yoktur. Fakat korelatif ilişkiler her zaman mümkündür. Üstelik korelasyonlar çoğu zaman kesin öngörüler de sunarlar. Teknolojik zehirlenmenin siyasal zehirlenmeye nasıl yol açtığı ya da teknolojik zehirlenme olgusundan siyasal zehirlenmeye nasıl geçiş yapıldığının mantıksal dizisi zorunluluk içermez. Burada çağrışımsal düşünme iş başındadır ve iki farklı olgu arasındaki ortak noktalara odaklanan bir analogik çıkarım söz konusudur. Mantıksal durumun birinci koşulu, korelasyonlar üretmek için sıkça başvurulmuş analogik çıkarımdır. Böylece teknoloji zehirlenme tanımı ve semptomları, aynı kültürel sistemin birbirinden uzaktaki siyasal alan için de geçerli olabilir. İkinci koşul ise kuantum korelasyonların yeni türden uyarlanmasıdır. Kuantum dünyasında birbirinden uzak parçacıkların eşzamanlı hareketleri, dolanıklık olarak adlandırılır ve iki parçacığın birbirine göre davranışları kuantum korelasyonları olarak tasvir edilir. Dolanıklığın genişletilmiş anlamı ise Bohr tümlerliği olarak ifade edilir; gözlemci, gözlem araçları ile gözlenen nesne arasında bir ölçüm sistemi bütünlüğü oluştuğunu söyler. İki parçacık arasında gözlenebilir olmayan eşzamanlı etkileşimler bir tür uzaktan etki yaratır. Bedenler, araçlar ve söylemler zehri yayan ortamlardır ve zehirden etkilenirler.

Kültürel bir vaka olduğunda zehir, yerel etkileşimler olmadan uzaktan sistemin diğer unsurlarına sıçrayabilir. Teknolojik nesnelere aracılığıyla yayılan zehirlenme, eş zamanlı olarak diğer kültürel kurumlara da yayılabilir. Bilim, sanat, din ve spor, yeni tür bir zehir tarafından işlevsizleştirilebilir. Siyasal zehirlenme, halk konserlerinden cami kürsülerine, futbol karşılaşmalarından bilimsel projelere kadar apolitik niteliğini koruması beklenen birçok etkinliğin bünyesine nüfuz eder: Bir tür kanser hücresi gibi. Zehirlenmenin uzaktan gerçekleşmesi, bir etkinlikteki siyasal zehirlenme vakasıyla siyaset kurumu arasında yerel-etkileşimleri gözlemleyemeyebileceğimiz anlamına gelir. Bu durumda kültürün teknoloji, siyaset ve sanat gibi alt unsurları arasında bir dolanıklık oluşur ve ancak korelasyonel açıklamayla tasvir edilip öngörülebilir.

Teknolojik zehirlenmeye teknolojikleşme, dijitalleşme, küreselleşme ve tekno-kültür eşlik eder. Benzer şekilde siyasal zehirlenmeye de aşırı güçlü siyasi aktörler, sivil toplumun zayıflaması, medya ve iletişimde oto-sansür, bürokratların siyasi görüşlerini ifşa etme veya taraf belirtme seansları eşlik eder.

3.3. Siyasal Zehirlenme Semptomları

Siyasal zehirlenme; tıpkı teknolojik zehirlenme gibi, teknolojinin sık kullanıldığı sosyal medya platformlarının iletişim ve sosyalleşme gibi temel işlevlerinin siyaset yüzünden paralize olmasıyla ortaya çıkan yeni türden bir sosyo-teknik olgudur. Kötü teknolojinin yan etki olarak teknolojik zehirlenmeye yol açması gibi, kötü siyasi yönetimler de yan etki olarak siyasal zehirlenmeye yol açar. Siyaset diyalogların kullanıcı sayısına bağlı etki gücü yüzünden sosyal medya üzerinden yürütülmesi, siyasal paylaşımların sosyal medyayı istila etmesiyle sonuçlanabilir. Siyasal iletişimin ideal boyutları ve sınırları aşılmakta, siyasi olan ile siyasi olmayan gündemler **siyasal çerçeve** ile yeniden sunulur. Apolitik (siyasal olmayan) gündemlerin siyasal çerçeveleme ile kullanıcılara yeniden takdim edilmesi, gündemin yeniden düzenlenmesi anlamına gelir. Siyasal çerçeveleme yüzünden olayların kendine özgü doğaları asla ortaya çıkmaz, kullanıcılar gündemin taşıdığı gerçek sosyal mesajı alamaz. Peki, siyasal zehirlenme nedir ve nasıl teşhis edilebilir? Teknolojik zehirlenme gibi, siyasal zehirlenme de yaşam kalitesini düşürmekte midir? Siyasal zehirlenmeye maruz kalan bir toplum, küresel rekabet gücünü ne kadar sürdürebilir?

Siyasetin ilgili ilgisiz her yerde teknolojinin gelişmiş araçları ile yer edinmesine kapı aralayan bu durum da **siyasi zehirlenme** terimi ile ifade edilebilir. Siyasal zehirlenme, teknolojik zehirlenmeden mülhem (esinlenen) bir kavramdır. Nasıl ki teknolojik olarak zehirlenmiş bölgelerde yaşayan toplumlar ileri teknoloji konforuna alıştıktan sonra otantik yaşamı deneyimlemeleri çok zordur, aynen öyle de siyasi olarak zehirlenmiş toplumların sosyal olayların çok boyutlu iç yapılarını anlamaları mümkün değildir.

Siyasal zehirlenme, web tabanlı iletişim araçlarının ve siyasetin verdiği yanılsamalı gücü ve sağladığı konforun sarhoşluğunu yaşayan siber evren sakinlerini daha fazla etkisi altına alır. Boş zamanın kıymet kazandığı günümüzün yüksek teknoloji dünyasında, başlangıçta kullanıcıların tekelindeki dijital meydanlar, siyasallaşmış edilmiş kullanıcılar tarafından sıradan kullanıcının manipüle edildiği bir arenaya dönüştürülür. Artık kolayca bu meydanlar yöneticilerin, siyasi aktörlerin, partilerin ve son tahlilde iktidarın ve devlet aygıtının kamuoyu oluşturma ve gündem belirleme alanı haline getirilir. Araştırmacıların da tespit ettiği gibi, “siyasi partiler, günlük faaliyet programlarını, siyasi fikirlerini, rakip partilerle olan çekişmelerini hep bu hesaplar üzerinden seçmen ya da takipçilerine duyurmaktadır” (Köseoğlu ve Al, 2013:115). Siyasallaşmış sosyal medya, siyasal sistemin tüm aktörleri tarafından etkin, yoğun ve amacından saptırılmış biçimde kullanılır.

Siyasal zehirlenme, tıpkı teknolojik zehirlenmede olduğu gibi çeşitli belirtiler (semptomları) sergiler. Bu yüzden dışarıdan gözlemlenebilir filli (aktüel) bir durumdur. Semptomlar, siyasi olarak zehirlenmiş toplumların psikolojik ve sosyolojik yapısındaki çürümeyi işaret eder. Aşağıdaki tabloda teknolojik zehirlenme semptomlarından **siyasal zehirlenme semptomlarına geçiş** gösterilmektedir.

Tablo 1: Siyasal Zehirlenme Semptomlarının Teknolojik Zehirlenmeden Türetilişi

Sıra	Teknolojik Zehirlenme	Siyasal Zehirlenme
1	İbadetten beslenmeye kadar her şeyde hızlı çözümler tercih etmek	İbadetten beslenmeye kadar her şeyde <i>hızlı siyasi çözümler</i> tercih etmek: siyasi çözümler
2	Teknolojiden korkmak ve teknolojiye tapınmak	<i>Siyasetten</i> korkmak ve <i>siyasete</i> tapınmak:
3	Gerçek ve sahteyi bulanık görmek	Siyasal bakışın altında gerçek ve sahteyi bulanık görmek
4	Şiddeti normal kabul etmek	Siyasi olduğu müddetçe şiddeti normal kabul etmek
5	Teknolojiyi bir oyuncak gibi sevmek	Siyaseti bir oyuncak gibi sevmek
6	Hayatı mesafeli ve çılgın bir şekilde yaşamak	Siyasi tercihlerimizi mesafeli ve çılgın bir şekilde yaşamak

Bu tablo, Naisbitt'in (2001:13) tanımladığı altı adet teknolojik zehirlenme semptomundaki "teknoloji-k" sözcüklerinin yerine "siyasi" sözcüğü yazılarak elde edilmiştir.

Teknoloji de siyaset de tüm toplumsal süreçlere su ve hava gibi sızmış durumdadır. İletişim, din, savaş ve diplomasinin yanında ahlaki kaygılarımız ve siyasi tartışmalarımız dijital platformlara kaymıştır. Dijital teknolojiler böylece her beşerî etkinlik için sahne işlevi üstlenmeye; siyasi ilgi ve onay her beşerî etkinlik için bir tür kimlik işlevi üstlenmeye başlamıştır. Dijital çağ, teknolojik olan ile siyasi olanın iç içe girdiği, özdeşliklerini yitirdiği bir patolojik durum sergiler. Dijital teknolojilerin yatay toplumsal örgütlenmeyi besleyeceği beklentileri böylece boşa çıkarmak üzeredir. Siyasetin tüm toplumsal süreçleri ve bireysel tercihleri nasıl etkilediğini açıklamak için zehirlenme mekanizmasını ayrıntılı biçimde çözümlememiz gerekir.

1. *Semptom: Hızlı Siyasi Çözüm Cazibesi*

Birinci semptom, siyasi çözümün apolitik çözümlerin alanını kuşattığını gösterir. Hız etkisi altında, tıpkı teknolojik zehirlenme durumunda "teknolojik olmayan durum ve süreçler de teknolojikleşmeye başlaması" (Aksu ve Işıklı, 2019:79) gibi, siyasal hızlı siyasal çözümler de daha fazla siyasallaşmaya yol açar. Siyasal olarak zehirlenmiş toplumlarda soyutlama, analogi, beyin fırtınası, parçalara ayırma, hipotez geliştirip test etme, sanal düşünme, odak nesnelere analizi, ispat, indirgeme, araştırma, deneme yanılma gibi işe yaradığı bilimsel araştırmalarla gösterilmiş problem çözme tekniklerini elimine eder; zihninin bu tekniklerle gelişimini zayıflatır. Siyasal olarak zehirlenmiş toplumlarda insanların zihinleri **tek tip çözüme**

odaklanma yüzünden geri tek yönlü gelişme ve diğer yönlerden gerileme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Siyasi çözüm, tüm diğer tek yönlü çözüm mekanizmaları gibi çeşitli öngörülebilir yan etkilere yol açar. Apolitik bir zihin için problemlerli olgular değiştiğinde çözüm teknikleri de değişir. Fakat siyasi toksiklere maruz kalmış bir zihin için çözüm her zaman ve öncelikle politiktir: Belli bir siyasal ideoloji ile çözülebilir, siyasetçiler çözebilir; siyasi yollar en kestirme, en hızlı ve en kesin çözümdür. Hızlı çözümler üzerine Naisbitt'in "teknolojik çözüm" için yaptığı analizi, siyasi çözümlere de genişletebilir:

"Uzun konuşmalar veya akıl danışmak yerine, günlük yaşamın üstümüze yüklediği küçük ya da büyük konular için hızlı çözümler arıyoruz (Naisbitt 2001:15)."

Hızlı çözümler, cerrahi müdahale ile sorunu tümüyle çözmek yerine, bir bant ile yaranın üzerinin örtülmesi gibidir. Naisbitt, "yara bandı kültürü" dediği içi boş çözümlerin oluşumundan hız vadeden teknolojik çözümleri sorumlu tutar (Naisbitt, 2001:17): **Siyasal yara bantları**.

Siyasal zehirlenme durumunda, dini tartışmalarda bile siyasetçilerin referans olarak kabul edilmesine sık rastlanır. Siyaset-din ilişkisi çift yönlü olarak yeniden kurulur. İlk olarak peygamberlik ve imamet gibi dini makamlarda bulunan kişiler, birer siyasi aktör olarak yeniden tanımlanır. İkinci olarak siyasi liderlere dini nitelikler atfedilir. Bu tarz bir din-siyaset eşitlenmesinden en çok politikacılar faydalanır. Böylece siyasi liderlerin dinî birer aktör olarak da kabulünün ön koşulu sağlanmış olur. Din, siyasi zehirden en çok etkilenen toplumsal kurum olarak kendi dışına kayarak varlığını sürdürmeye çalışır: İlk önce deizme, ardından din dışılığı (sekülerizme) geçiş. Spordan edebiyata, felsefeden bilime kadar apolitik tüm kurumlar politik söylem etrafında kenetlenir ve çözümlerine, dillerine doladıkları bu siyasi söylem eşlik eder. Bakış açısı politize olduğundan çözüm arayışındaki motivasyon da politize olmuştur.

2. *Semptom: Siyasi Korku ve Tapınma*

"Siyasetten korkmak ve siyasete tapmak" biçiminde ifade edilen ikinci semptom siyasetle duygusal ilişkimizi tanımlar. Naisbitt'in teknolojik olanla duygusal ilişki hakkındaki aşağıdaki tasvirlerini siyasal zehirlenmeye uyarlayarak aktaralım:

"Çoğumuz için (siyaset) nötr olmaktan çok uzaktır. (Siyaset) seçimlerimizi şekillendirir; eylemlerimizi yönlendirir. (Siyaset) ile belli derecede hem korkuyu hem tapınmayı kapsayan büyük ölçüde incelenmemiş bir ilişki yaşamaktayız (Naisbitt, 2001:19)."

Siyaset söz konusu olduğunda bugün tartışmamız gereken asıl konu, siyasetin insanı kurtarıp kurtarmayacağıdır. Naisbitt'in teknoloji için söylediği (Naisbitt, 2001:17) gibi: Çünkü siyaset aşırı kurtarıcı ve yok edici tanımlamaları ile kutuplaşmıştır. Siyasi olarak zehirlenmiş

toplumlarda siyasetin konumlandırılması, teknolojik zehirlenmeye maruz kalmış toplumlardaki teknolojinin konumlandırılmasına benzer. Her ikisi de ya **kurtarıcı veya yok edici** olarak görülür. Siyasi olandan korkma ve politikaya tapınma; partizanlık, siyasi partilerin dini cemaat refleksleri göstermesi, siyasi liderin kutsanması bu semptomla ilişkilidir. Devletten korkma ve devlete tapınma, siyasi liderden korkma ve lidere tapınma şeklinde tezahür eder.

Siyaset, kişisel ve cemaatle ibadet ve tapınmaya eşlik ettiği gibi, siyasi tapınma türü olarak itaat mekanizması harekete geçer. Dini ibadetlerin törensel etkinliğinde olduğu kadar, kişisel dua ve ilticalara da devlet ve iktidara ait nosyonlar sirayet eder. Tanrıya özgü nitelikler ve tanrıya özgülenen yakarılar yönünü kaybederek hem devlete ve iktidara yöneltilir hem de devlet ve iktidardan beklentilere tanrısal yakarılar ve minnetler eşlik eder. Bu özdeşlik yitiminde devlet ile iktidar eşitlenir, hükümet ile devlet aynılaşır; demokratik adaletin teminatı olan güçler ayrılığı ve denetleme mekanizması, gittikçe kanıksanan bu siyasi tapınma ritüelleri esnasında ezilir, yok edilir.

3. *Semptom: Gerçeğim Siyasal Etki Altında Bulanıklaşması*

“Siyasal bakışın altında gerçek ve sahteyi bulanık görmek” biçiminde ifade edilen üçüncü semptom, hakikat ile halkın arasına giren epistemolojik engel olarak siyasi bakışı tanımlar. Tıpkı teknoloji gibi, siyaset de gerçeklik algısını ekranlardan sızan enformasyon ve gözetimle dönüştürmektedir. Naisbitt, şöyle yazar:

“Ekranlar her yerde ve her düzende bizi yönlendirmekte, gerçeklik ile olan bağlantımızı bulanıklaştırır... Bizi yönlendirir, bilgilendirir ve eğlendirirler. Ve bilinçli şuurlu yoksa bunlar bizi şekillendirmektedir. Bizi eğlendiren ekranlar ‘sanal’ olarak açıklanıyor ve biz bunları ciddiye almıyoruz. Fazlasıyla kötü içeriklerini kolaylıkla göz ardı ediyoruz (Naisbitt 2001:19-20).”

Siyasal zehirlenme durumunda siyaset, insanların gerçekle kurdukları bağı zayıflatırken kurguyla bağlarını güçlendirir. Mevcut toplumsal koşullar geçirtilirken geçmiş veya gelecek idealleri yüceltilir. Siyasi bakışın altında gerçek ve sahte olanı ayırt edememe, bir patoloji olarak ortaya çıkar. Siyasi perspektiften bakış, perspektifin dışında kalan diğer bütün görüşleri bir kenara atarak yok sayar.

4. *Semptom: Siyasal Şiddetin Normalleşmesi*

“Siyasi olduğu müddetçe şiddeti normal kabul etmek” biçiminde ifade edilen dördüncü semptom, siyasi mücadelede yasal veya fiziki şiddeti başvurma, silah veya zor kullanma gibi her türlü meşru ya da gayri meşru yöntemi kullanmayı normal görmeye atıf yapar. Siyasal zehirlenmeye maruz kalmış bir toplumda, devlet eliyle siyasi aktörlerden birine karşı uygulanan şiddet kınanmaz, eski kutsayıcı deyimlerle devlet gücünü elinde bulunduran ya da iktidarı eline geçirmek isteyenler arasındaki her türlü şiddet içeren muamele olağan karşılanır. Tıpkı teknolojik zehirlenme durumunda insanların “gerçek

yaşam koşullarındaki şiddete daha az rıza gösterirken bir kullanıcıya (izleyici veya okuyucuya) dönüştüklerinde karşılaştıkları şiddete daha çok tolerans göstermeleri” (Aksu ve Işıklı, 2029;74) gibi, siyasal mücadele verirken karşılaşılan adaletsizlik ve şiddete karşı daha onaylayıcıdır. Siyasi rekabette rakibini alt etmek için yasal, kültürel, din, teknolojik her unsur birer politik silaha dönüşür. Şimdi Naisbitt’in teknolojik zehirlenme durumunda olağan karşılanan şiddet için söylediklerini politik şiddete uyarlayalım:

“Akıllı asker (kurnaz politik aktörler) ev aletlerini hızlı bir şekilde silaha dönüştürebilmektedir. Çöp kovası işkence odası, ilaç dolabı kimyasal silah kaynağı oluşturmaktadır; yeni perspektifleri ile askerler (politikacılar), garajı (dili) sadece bir depo veya ahşap atölyesi olarak değil, bir silah deposu olarak görmektedirler... Küçük askerler filmindeki sahneler ‘aksiyon ambalajı içinde’ değil, şiddet (politik şiddet) ambalajı içindedir. Şiddet meta olarak genellikle film veya televizyondan yan ürünlerle de ambalajlanmakta ve izlenme derecesine bakılmaksızın çocukları (seçmenleri) hedeflemektedir (Naisbitt 2001:23).”

Hem siyasal şiddette hem de teknolojikleşmiş şiddette şiddetin olağan karşılanması başlıca mimari ekranlardan şiddetin siyasal çerçeve içinde sunulmasıdır: **Şiddetin siyasal çerçevesi.**

Teknolojikleşmiş şiddeti bir meta olarak film ve televizyonlarda şimdilerde ise özellikle online oyunlarda satmaktadır. Ekran karşısında bulunduğu müddetçe şiddet içeren hemen her şey kolayca kabul görmektedir Naisbitt’e göre. Teknolojik olarak zehirlenmiş toplumlarda görülen dördüncü semptom olarak şiddetin normalleştirilmesi siyasal açıdan zehirlenmiş toplumlarda ise siyasal şiddetin normalleşmesi şeklinde tezahür eder. Şiddet, nedeni veya sonucu siyaset olduğu sürece normal kabul edilir. Özellikle sosyal medya üzerinden siyasal tartışmaların yoğun olarak yaşandığı konularda linç kültürü gelişmektedir. Nefret ve şiddet söylemleri fazlaca ortaya çıkmaktadır. Fiziki hayatta karşılaşıldığında olumsuz olarak nitelendirilebilecek şiddet, siyasal amaçlar uğruna yapıldığında normal karşılanmaktadır.

5. Semptom: Siyaset Oyunu ve Sevgisi

“Siyaseti bir oyuncak gibi sevmek” biçiminde ifade edilen beşinci semptom, boş zaman ve eğlence zamanının siyasetle ilişkisini tanımlar. Naisbitt’in teknolojik zehirlenme durumunda teknoloji oyuncağı ve sevgisi hakkında söylediklerini siyasal şiddete uyarlayalım:

“Zaman geçirmek için daha değerli bir şeyler bulamıyormuş gibi elektronik (siyasi) eğlencelerle meşgul oluyoruz. Teknolojik (siyasi) olarak zehirlenmiş bölgede, televizyonun (ve sosyal medyanın) bizi rahatlatan bir şey olduğunu düşünüyoruz (Naisbitt 2001:25).”

Televizyon ve sosyal medya siyasi kulvarı netleştirir ve kullanıcılara toplumsal olayları nasıl değerlendireceği konusunda uzun vadede ideolojik körlüğe yol açması muhtemel bir konfor sunar. Bu siyasi değerlendirme kolaylığı, zihni tek yönlü bakışa mahkum ettiğinden, tıpkı uyuşturucu bağımlılığı gibi bir tür zihinsel kusurlara da yol açar.

Politik olarak zehirlenmiş toplumlarda her konu politika çerçevesine çekilebilir. Her şeyin nedeni ya da sonucu olarak görülen sinirini siyasal düşüncelerini paylaşarak dışa vurmaya isteyen insanlar için politika adeta rahatlatıcı bir oyuncak haline gelmiştir. Politik görüşleri nedeniyle insanları yargılamak, linç girişiminde bulunmak normalleşmiştir. İşte bu, **boş zaman etkinliği olarak siyaset gösterisidir.**

6. *Semptom: Siyasal Tercihin Paradoksal Doğası*

“Siyasi tercihleri mesafeli ve çılgın bir şekilde yaşamak” biçiminde ifade edilen son semptom, kullanıcılar ile olaylar arasına ara yüzlerin girmesini, gerçeğin ekranın arkasından kullanıcıya ulaşmasını, bir tık uzaktaki ekranlar aracılığıyla siyasi tercihlerin gerçekleştirilmesini işaret eder. Ara yüzler kullanıcıları gerçeğe yabancılaştırır. Kullanıcılar, çevrimiçi mecralarda, gerçekte “şimdi ve burada olmadıkları bir anda” fakat bir dijital kimlikle çevrimiçi oldukları bir anda siyasi tercihlerini açıklarlar. Ekran başında, ekran aracılığıyla ve ekran koruyuculuğunda kullanıcıyı ötekinin ve iktidar sahiplerinin hışmından uzakta tutar. Aynı mesafe duygusu, kullanıcıyı anonim olabilme potansiyeline güvenerek siyasi konulara pervasızca dalmasını da teminat altına alır. Siyasi olarak zehirlenmiş sosyal medya mecralarında siyasi düşünceler her fırsatta dışa vurulmak istenir, her olayda siyasi bir neden ya da sonuç aranır. Dijital kimlikler, içine katılmış bir politik duruş ile sergilenir. Kimlik ve benliğini siyasal açıdan sunma fırsatının verdiği rahatlık ve özgüven, siyasal zehirlenmeyi işaret eder.

4. SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA

4.1.Sonuç: Siyasetin Zehirli Atığa Dönüşerek Toplumu Zehirlenmesi

Siyaset, Rönesans döneminde, Makyavel ile birlikte din ve kilise tahakkümünden kurtularak ışıltılamaya başlamış, önce toplumsal ya da tarihsel gerçeklerle hiçbir ilgisi olmayan saf bir strateji oyununa dönüşmüş, ardından Fransız Devrimiyle birlikte kesin bir tırmanışa geçerek popülerlik kazanmıştır. Günümüzde ise her yöne tümüne yayılmış, toplumsallığı ele geçirmiş, buna karşın toplumsal gösteri mekanizmasına kendini kaptırmış, **salt bir gösteriye dönüşmüştür** (Baudrillard 2010;37). Fransız Devrimi’nden beri ekonomik göstergelerle ile birbirlerine göbekten bağlı olan siyasetin bugün **birlikte çöküşlerine** tanık olmaktadır.

Çoğaltılmış göstergeler sistemi için **hiçbir şeyi temsil etmeyen**, başka bir ifadeyle dışsal gerçeklik evreninde hiçbir şeye tekabül etmeyen siyaset Baudrillard’a (2000) göre, “içinde toplumsalın kaybolduğu bir kara delik”tir. Bu karadelikte siyasi olanla toplumsal olanı birbirinden ayırmak imkansızdır. Kitle ise toplumsallığın tümüyle unutulduğu kara delikten geriye kalan bir “artık”tan başka bir şey değildir. Bir atık olarak siyaset, beşeri ekolojiyi ve

beşeri yaşamı zehirlemektedir. Tıpkı atık pillerin ve teknolojilerin toprağı, suyu ve ekini zehirlemesi gibi.

Yan Etkiler Kuramı, bir çare olarak üretilen her türlü teknik veya siyasi aracın, kullanıcılar için hesaplanmamış riskler taşıdığını söyler (Aksu ve Işıklı 2019). Bu açıdan siyasallaşma, bir toplumun belli sorunlarını çözmek için bir ilaç ve tedavi aracı olarak kendiliğinden veya bir proje olarak gelişmiştir fakat tedavi edici her ilaç gibi, bünyede zararlı sonuçlara da yol açar. Bu metinde zehirlenme olayının yaygınlaşması, teknolojinin yan etkilerinden biri olarak tespit edilmiştir. Siyasi olarak zehirlenmiş toplumlarda siyaset, beşeri gerçeklikten bağını koparmış, içi boşaltılmış, salt bir gösteri mekanizmasına dönüşmüştür. O artık içinde yaşadığı yabancı bünyede varlığını sürmek için kendine bir yaşam alanı yaratan bir kanser hücresidir. Yukarıdaki soruşturmalar göstermiştir ki siyasal felç yaşayan toplumlarda aşağıdaki negatif-yıkıcı sonuçlar sık gözlenir:

- i. Aşırı siyasal zehirlenmeye maruz kalmış sosyal medyada işlev kaybına yol açar:** İletişim ortamı olarak sosyal medya ile siyasal zehirlenmeye maruz kalmış sosyal medya arasındaki farkı teşhis edebilmek.
- ii. Siyaset diğer kurumlara tahakküm eder ve beklentinin aksine itibar kaybeder:** Toplumsal hafızanın siyasi etkilerle canlı tutulmaya çalışılması –siyasetçilerin birbirleri üzerinden belden aşağı söylemler ile siyaset yapmaya çalışması vs.
- iii. Sosyal medyanın apolitik imajı zedelenir:** Sosyal medyanın sosyal paylaşım ağları olarak kurulmasına rağmen, siyasal zehirlenmeye maruz kaldıklarından artık apolitik platformlar olarak değerlendirilemezler. Sosyal medya platformları siyasi platformlardır.
- iv. Sosyal medya sosyallik niteliğini ve sosyalleştirme işlevini kaybeder:** Eğlence, kişisel paylaşımlar, eşitsizlik, yoksulluk, çevre, mülteciler, birlikte mevcudiyetin koşulları, akışkan kimlikler gibi küresel konulara verilen ağırlık azalır. Sosyal medyada, kuruluş amacından sapmış olarak daha çok iletişim kazası, kutuplaşma ve nefret söylemine rastlanır.
- v. İletişim ihtiyaçlarını gidermek adına ortaya çıkmış olan sosyal medya platformları kişiler arası iletişim boyutunu fazlaca aşar:** Bazı araştırmacıların belirttiği gibi, sosyal medyada yapılan propagandalar, yalan haberler, dezenformasyon ve anonim hesaplar, kullanıcıların yönlendirerek suiistimal eder (Köseoğlu ve Al, 2013: 120).
- vi. Global çapta iletişim kurmayı sağlayan bu mecralar artık siyasal iletişimin de merkezi haline gelir:** Öyle ki siyasal iletişimin de sınırları aşarak ileri boyutta bir siyasal zehirlenmeye doğru yol alınmaktadır. Teknolojinin getirdiği hız olgusu bugün hiç olmadığı kadar ileri düzeydedir. Anlam arayışını da dijital taşıyan insan siyasi düşüncelerini ya da ideallerini de sosyal medya mecralarında paylaşmaktadır.
- vii. Propaganda süresiz hale gelir:** Önceleri sadece seçim döneminde yoğunlaşan siyaset gündemi dijital medyanın gelişimi ile her gün tartışma konularının arasında birinci sıraya oturmuştur.

- viii. **İlişkiler siyasal zehirlenme etkisi altında yeniden tanımlanır:** Siyasal zehirlenmeye maruz kalan toplumlarda ilişkiler siyaset üzerinden yeniden tanımlanır. İşler, Carroll'un (2020) aşırı siyasallaşmış Amerikan toplumu için söylediği gibidir: "İnsanlar arkadaşlarını ve düşmanlarını ABD Başkanının tercihlerine göre seçer hale geldiler" (Carroll, 2020).
- ix. **Siyasal zehirlenmeye maruz kalmış bir sosyal medya, siyasi kutuplaşmayı tetikler:** Çevrimiçi siyasi tartışmalar, gerçek platformlardaki tartışmalardan daha az saygılı, daha az medeni ve daha çok kızgın olarak algılanmaktadır. Amerika'da yirmi yıl boyunca incelenen teknoloji alışkanlıkları sonucunda ortaya çıkan endişeler dikkat çekicidir: Dijital teknolojinin yükselişi bu ülkede eşi benzeri görülmemiş bir siyasi kutuplaşma yaratmıştır (Duggan, 2017).
- x. **Seçim zamanları anlaşılır bir şekilde içimizdeki en kötüyü ortaya çıkarır:** Bahisler arttıkça söylemimizin de ciddiyeti artar. Zorn'a göre son seçimlerde sosyal medya ve e-postalar, karşılıklı ilişkilerimizi daha yüksek, daha hızlı ve daha toksik (zehirli) hale getirdi (Zorn, 2020). Her türlü ilişkinin uzun süreden beri siyaset yoluyla yeniden tanımlandığını bildiren Carroll ise "sosyal medya öncesinde insan ilişkilerinin daha az yargılayıcı olduğuna" dair bulgular paylaşmıştır (Carroll, 2020).
- xi. **Siyasal zehirlenme yüzünden gündelik ve kurumsal meseleler çözümsüz kalmaktadır:** Diğer kurumlar çözüm sürecinden dışlanır ve zamanla işlev kaybına maruz kalarak zayıf düşerler.
- xii. Ve diğerleri.

Siyasal zehirlenme gözlenebilir negatif sonuçlara yol açar. Negatif etkileri gözlemek için zamana gereksinim vardır. Naisbitt'in (1990:12) tespit ettiği gibi, büyük yönelimler birdenbire ortaya çıkmaz. Geniş çaplı ekonomik, teknolojik ve siyasal değişimler yavaş yavaş oluşur. Ortaya çıktıktan sonra ortalama yedi ila on yıl içinde bizi etki altına alır.

4.2. Tartışma: Siyasal İletişimin Gücü mü yoksa Siyasal Zehirlenme mi?

Bilim ve teknolojik gelişmelerin yüksek düzeye ulaştığı günümüz dünyasında sosyal medya siyasi parti, aday ve seçmen için yeni bir siyasal iletişim alanı oluşturmuştur. Günümüzde siyasi partilerin ve adayların, kendi bilgileri, program ve vaatlerinin yer aldığı resmi internet adresleri, haber siteleri, Twitter, Facebook gibi sosyal medya platformları bireyin siyasal gündemi takip edeceği yeni iletişim mecralarıdır (Dursunoğlu, 2017:1582). Sanal dünyanın hâkim güçleri sadece ürünlerinin tüketilmesini isteyen büyük firmalarla sınırlı kalmamıştır. Özellikle son zamanlarda siyasi güçlerin fazlaca kullandığı ve domine ettiği sosyal medya mecraları, siyasal iletişimi sağlamak adına hayati derecede önem taşıyan mecralara dönüşmüştür. Uzunca bir zamandır siyasetin de kendine yer bulduğu dijital platformlar adeta bir siyaset arenasına dönüşmüştür. Siyasal iletişim, yerini siyasal zehirlenmeye bırakmaya başlamıştır. Bu noktada siyaset ve siyasal iletişim kavramlarını bilmek gerekmektedir.

Geçmişten bugüne bir arada yaşamak durumunda olan topluluklar için siyaset, dolayısıyla yönetim ve yönetilme kavramlarının önemi büyüktür. Toplum içindeki düzeni, dirliği, adaleti sağlamak için insan daima bir üst merciiye ihtiyaç duymuştur. Yönetim görevini yerine

getiren bu üst merciler kendi yönetimini devam ettirebilmek için tarih boyunca çeşitli yollar izleyerek gücü de elinde tutmak istemişlerdir. Yönetimler, bugüne kadar gücü şiddet ya da siyaset ile elde tutmaya çalışmışlardır. Siyaset yaparak gücü dolayısıyla yönetimi devam ettirmek isteyenler bunu yapabilmek için topluluğu ikna etmek durumunda kalmışlardır. Yönetimi destekleyen bir topluluk olmadığı müddetçe ayakta kalamayacağını farkında olan güç sahipleri, yönetimi elinde tutmak için siyasetin gücünden yararlanmışlardır. Siyaset, iletişim süreci olmadan bir anlam ifade etmez. Siyasetçiler, toplum ile iletişime geçmek ve onları kendi yönetimine ikna etmek için icat edildiği günden bugüne kitle iletişim araçlarını kullanmıştır. Siyaset ve iletişimin bu kadar iç içe geçtiği bu durumda iletişimin bir alt dalı da sayılabilecek siyasal iletişim kavramından bahsedilebilir.

“Günümüzde iletişimin hayatın her alanında önemli hale gelmesi siyasal iletişimde hayatın her alanında yer almasına ve gelişmesine yol açmıştır... Siyasal iletişim günlük hayata ilişkin, sosyal, kültürel, ekonomik tüm boyutları içeren oldukça geniş bir yelpazede faaliyet gösterir. Buna rağmen siyasal iletişim çoğunlukla seçimler, seçim propagandası, adayların ve partilerin mesajlarının etkililiği, siyasal tutumlar ve oy verme, aday seçme tutumları ve davranışların incelendiği tartışıldığı bir alan olarak görülmeye devam eder. Bu şekilde siyasal iletişim, kasten seçim sürecine indirgenir (Kılıçaslan, 2008:9).”

Geleneksel medyayı siyasal iletişim aracı olarak yoğun bir şekilde kullanan siyasal partiler, sosyal medyanın kısa zaman diliminde ulaştığı bu başarıyı ve her an sosyal medyada bir araya gelen kitleleri göz ardı edemez hale gelmişlerdir (Bostancı, 2015:10). Sadece seçim süreçlerine indirgenmemesi gereken siyasal iletişim mekanizması hayatın tüm safhalarında uygulanmaktadır. Siyasal iletişim, sosyal medyanın hemen herkesin mobil telefonlarında taşınmaya başlaması ile beraber gündelik hayatın pratiklerine daha fazla temas etmeye başlamıştır. Bu nedenle sadece seçim dönemlerinde öne çıkıyormuş gibi görünen siyasetçiler, siyasi söylemler ya da tartışmalar aslında hiç ara verilmeden topluma da hissettirilmeden çeşitli yöntemler ile devam ettirilmektedir. Bu durum aslında yönetim çerçevesinde düşünüldüğünde halk ile sürekli iletişim içerisinde kalmak, onların isteklerine hızlı bir şekilde yanıt vermenin yanı sıra siyasilerin profilini olumlu anlamda beslemek gibi önemli birtakım işleri yapmak için kullanılmasında bir sakınca görülmemektedir.

Özellikle sosyal mecralarda öne çıkarılan siyasal iletişimin sınırları belirlenemediğinde bu durum toplum üzerinde olumsuz birtakım sorunlara yol açabilmektedir. Siyasi paylaşımların sosyal medya aracılığıyla mütemediyen yapılması sonucunda toplum ve toplumsal pek çok mekanizma ‘siyasal zehirlenmeye maruz kalabilmektedir. Toplumun yönetim hakkındaki düşüncelerini ve yönetimden beklentilerini ölçümlemek, karar mekanizmasını işletmek gibi amaçlar ile yapılması gereken siyasal iletişim, dijitalleşmenin getirdiği olanakları, aşırı bir şekilde yapılan siyasal paylaşımın ve tartışmanın kurbanı ederek siyasal zehirlenmeye kadar götüren bir yapıbozuma yol açmaktadır. Sadece seçim dönemleri ile kısıtlı olmayıp artık her

gün sosyal medyada karşılaşılan sanal evrendeki siyasi mücadeleler, dijital platformları birer siyasi platforma dönüştürmüştür. Siyasi mücadelenin seviyesi düştükçe sosyal medya mecralarında yapılan paylaşımların da güvenilirliği, kalitesi düşmüş etik sınırlar ihlal edilmeye başlanmıştır. Bu durum tekil olarak bireyden tikel olarak tüm toplumu olumsuz yönde etkilemektedir. İnsanlar aşırı ve kötü niyetli olarak yapılan siyasi iletişim nedeniyle zehirlenmeye maruz kalmaktadır. Bunun sonucunda toplumsal hafızanın büyük çoğunluğu hâkim gücün öne çıkardığı siyasi örnekler üzerinde kurulmakta, bireylerin günlük yaşamı özellikle sosyal medya paylaşımları siyaset zeminine oturarak zehirlenmektedir. Siyasi zehirlenme kavramı gelinen bu durum için kullanılabilir.

4.3. Tartışma: Siyasi Zehirlenmenin Tedavisi Mümkün?

İnternet tabanlı teknolojiler ve iletişim araçlarının kullanıcılara sunduğu rahatlatıcı etki dört bir tarafa yayılmış haldedir. Televizyonun tahtını bilgisayar ve internete bıraktığı dijital kültürde kullanıcıların ve toplumların “stresini” azaltan, yarattığı boş zamanda yüksek – dokunmatik teknolojileri pazarlayan sosyal medya, bir tür zehirleyicidir de. Sosyal medya mecraları eğlencenin, boş zaman kültürünün ana mecrasıdır. “Bir şeyin içine ne kadar dalarsanız onu görmeniz o kadar güçleşir” diyen Naisbitt’e (2001:11) dikkate alırsak ondan biraz uzakta durmamız veya onu durması gereken yerde, diğer toplumsal kurumlara tahakküm etmesine engelleyecek bir mesafede tutmak, siyasetin yayılmacı zehirli doğasını görmemizi sağlayabilir. Siyasi zehirlenme ancak standartlar oluşturularak anlaşılabilir. Siyaseti gözü kapalı kucaklamak yerine, siyasi gücü bilinçli bir şekilde kontrol altında tutabiliriz.

KAYNAKÇA

- Altunbaş, F. (2014). *Sosyal Medya ve Toplumsal Olaylar: Gezi Parkı Olayları*. 05 07, 2020 tarihinde <https://www.academia.edu/> adresinden alındı.
- Aksu, Z. U. ve Işıklı, Ş. (2019). Teknolojik zehirlenme, semptomları ve teknolojik düzen. **ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi**, Yıl 2019, Sayı, 2, ss. 57-87.
- Aristoteles. (2017). *Politika*. (F. Akderin, Çev.) Ankara: Say Yayınları.
- Arklan, Ü. (2016). Sosyal Medyanın Siyasal Amaçlı Kullanımı: Ağ Kuşağının Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, 4(2), 618-657.
- Babacan, M., Haşlak, İ., & Hira, İ. (2014). Sosyal Medya ve Arap Baharı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2), 63-92.
- Başlar, G. (2013). Yeni Medyanın Gelişimi ve Dijitalleşen Kapitalizm. *Akademik Bilişim Konferansı*, (s. 823-831). Antalya.
- Baudrillard, J. (2010). *Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*. (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Berkman, B. (2014). Teknoloji Söylemi ve Yeni Medyanın Ekonomi Politikası. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3(3), 44-54.
- Bostancı, M. (2015). *Sosyal Medya ve Siyaset*. Konya: Palet Yayınları.
- Carroll, D. (2020). *Toxic Politics Aren't New, But Poisoned Relationships Are*. 05 08, 2020 tarihinde https://www.waltontribune.com/opinion/article_c942d2fa-5c8d-11ea-957d-07a03c99346e.html adresinden alındı
- Castells, M. (2004). *The Network Society: A Cross-cultural Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Castells, M. (2012). İsyen ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, S. (2015). 2014 Yerel Seçimlerinde Belediye Başkan Adaylarının Twitter Kullanımı Üzerine Karşılaştırmalı Analiz. *Global Media Journal TR Edition*, 87-119.
- Çıldan, C., Ertemiz, M., Timuçin, H. K., Küçük, E., & Albayrak, D. (2012). Sosyal Medyanın Politik Katılım ve Hareketlerdeki Rolü. *Akademik Bilişim Konferansı*. Uşak.
- Duggan, M. (2017). *How Platforms Are Poisoning Conversations*. 05 08, 2020 tarihinde <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/05/how-platforms-are-poisoning-conversations/524031/> adresinden alındı
- Dursunoğlu, İ. (2017). Sosyal Medya ve Siyasal Davranış İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1579-1585.
- Engin, B. (2011). Yeni Medya ve Sosyal Hareketler. Edt. Binark ve Fidaner, *Cesur Yeni Medya* (s. 33-38). İstanbul.
- Habermas, J. (1997). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heidegger, M. (1998). Tekniğe İlişkin Bir Soruşturma. Çeviren Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- İzci, İ. (2014). Gündelik Hayat ve Siyaset. *Sosyal Demokrat Dergisi*.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users Of The World Unite The Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 59-68. doi:DOI: 10.1016/j.bushor.2009.09.003
- Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Köseoğlu, Y., & Al, H. (2013). Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 103-125.
- Languages, O. (2018). *Word of the Year 2018*. 05 08, 2020 tarihinde <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2018/> adresinden alındı

- Lutz, C., Meckel, M., & Hoffman, C. P. (2014). Beyond Just Politics: A Systematic Literature Review of Online Participation. *First Monday*, 19(7), 1-36.
- Naisbitt, J. (2001). İnsan ve Teknoloji. İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı.
- Narmanlıoğlu, H. (2010). İnternette Yıkıcı Gemeinshaft: Okuyucu Tartışmalarında Albay Çiçek Olayı. *Selçuk İletişim Dergisi*, 56-67.
- Özcan, A., ve Işıklı, Ş. (2014). Sosyal Medyanın Ekonomi Politik Yönü: Blackberry Çetelerinden Twitter Devrimlerine. *International Trends and Issues in Communication & Media Conference*, (s. 145-152).
- Sennett, R. (2010). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (A. Y. Serpil Durak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sey, A., ve Castells, M. (2004). From Media Politics to Networked Politics: The Internet and the Political Process. M. Castells içinde, *The Network Society A Cross-cultural Perspective* (s. 363-384).
- Staab, P. (2016). *The Rise of Digital Capitalism*. 05 05, 2020 tarihinde <https://www.aspenreview.com/article/2017/the-rise-of-digital-capitalism/> adresinden alındı
- Uluslararası Politika Akademisi. (2019). *Fransız Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi*. 05 09, 2020 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2019/10/06/fransiz-devrimi-ve-osmanli-impatorluguna-etkisi/> adresinden alındı
- Wintrobe, R. (2002). *Political Extremism and Rationality*. New York: Cambridge University Press.
- Yankın, H. (2013). *Jürgen Habermas Kamusalın Yapısal Dönüşümü*. 05 02, 2020 tarihinde <https://www.academia.edu/> adresinden alındı.
- Yeşilçayır, C. (2014). Thomas Hobbes'un Geleneksel Siyaset Felsefesine Karşı Çıkışı. *Mavi Atlas: Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, ss. 62-72. Doi: 10.18795/ma.66178
- Zeng, D. D., Chen, H.-c., & Lusch, R. (2011). Social Media Analytics and Intelligence. *Intelligent Systems, IEEE*, 13-16. doi:10.1109/MIS.2010.151
- Zorn, E. (2020). *3 Easy Ways To Preserve Your Serenity During This Toxic Political Year*. 05 08, 2020 tarihinde <https://bangordailynews.com/2020/01/07/opinion/contributors/3-easy-ways-to-preserve-your-serenity-during-this-toxic-political-year/> adresinden alındı.